

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharqshunoslik. Востоковедение. Oriental Studies

SHARQSHUNOSLIK
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ
ORIENTAL STUDIES

Jurnal websayti:

<https://orientalstudies.uz/index.php/os>

TASAVVUF TA'LIMOTIGA OID MANBALAR TAHLILI (ZARAFSHON VOHASI XV-XIX ASRLAR)

Mexrojiddin Amonov

Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi ilmiy xodimi,

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Samarqand, O'zbekiston

Email: mirzomerojiddin@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Ishqiya, kubroviya, naqshbandiya, yassaviya, silsila, qo'lyozma, muhr.

Annotatsiya: Maqola XV-XIX asrlarda Zarafshon vohasi tasavvuf tarixiga oid manbalarda qimmatli ma'lumotlar mujassamdir. XV-XIX asrga kelib Samarqand va Buxoroda tariqat shayxlarining faolligi birmuncha susaygan bo'lsa-da, ildizi xojagon tariqatiga borib taqaladigan naqshbandiya tariqati vohada keng tarqala boshladi. Bu tariqatning mazkur hududda yetakchi tariqatga aylanishi XV-XIX asrlarda yashab o'tgan tariqat peshvolari Xoja Alouddin Attor, Xoja Ahror Valiy, Maxdumi A'zam Dahbediy, Muhammad Husayn kabi tariqat namoyandalari nomi bilan bog'liq. Afsuski, ularning hayoti va ma'naviy merosi, tariqatdagi faoliyatlari hanuzgacha alohida tadqiqot mavzusi sifatida to'liq o'rganilmagan.

XV-XIX asrlarda Zarafshon vohasi tasavvuf tarixiga oid "Kashful mahjub va rashful matlub", "Silsilai sharif Hazrat Naqshbandiya", "Nasabnomai Hazrat Xoja Buzurg", "Silsilai sharif Hazrat Qodiriya" va "Silsilai sharif Hazrat Chishtiya", "Silsilatul orifin va tazkiratus siddiqin", "Sirojus solikin va latoyiful orifin", "Hujjatul komilin fiy atvorus solikin", "Miftohut tolibin", "Irshodul muridiyin", "Muxtasari odobul muridin", "Bo'stonul muhibbin" kabi yozma manbalarda ishqiya, kubroviya, naqshbandiya va yassaviya tariqatiga oid nodir birlamchi manbalar hisoblanadi.

Zarafshon vohasida ishqiya, kubroviya, naqshbandiya, yassaviya kabi tasavvuf tariqatlari tarixiga oid nodir manbalarni o'rganish dolzarb ahamiyatga ega. Ayniqsa tariqat tarixiga oid nodir qo'lyozmalar muhim o'rin tutadi. Maqolada tariqatlar tarixiga oid bir qator yozma manbalar tahlil qilinadi.

Turli tarixiy manbalarni tadqiq etish orqali o'tmishning noma'lum jihatlarini ochib beradi, tarix fanining manbashunoslik, tarixshunoslik, islomshunoslik xronologiya kabi tarmoqlari uchun muhim materiallar taqdim etadi.

ANALYSIS OF SOURCES RELATED TO SUFISM (ZARAFSHAN OASIS XV-XIX CENTURIES)

Mehrojiddin Amonov

Doctor of Philosophy (PhD) in History

*Researcher of Imam Bukhari International Research Center,
Samarkand, Uzbekistan*

ABOUT ARTICLE

Key words: Ishqiya, kubroviya, naqshbandiya, yassaviya, silsila, manuscript, seal.

Abstract: The article contains valuable information about the history of Zarafshan oasis mysticism in the XV-XIX centuries. By the 15th-19th centuries, the activity of the sheikhs of the tariqa in Samarkand and Bukhara decreased somewhat, but the Naqshbandi sect, whose roots go back to the Khojagan tariqa, began to spread widely in the oasis. The transformation of this sect into the leading tariqa in this region is connected with the names of tariqa leaders such as Khwaja Alauddin Attar, Khwaja Ahror Vali, Makhdumi Azam Dahbedi, Muhammad Husain, who lived in the 15th-19th centuries. Unfortunately, their life and spiritual heritage, activities in the tariqa have not yet been fully studied as a separate research topic.

"Kashful mahjub wa rashful matlub", "Silsilai sharif Hazrat Naqshbandiya", "Nasabnomai Hazrat Khoja Buzurg", "Silsilai sharif Hazrat Qadiriya" and "Silsilai sharif Hazrat Chishtiya", "Silsilatul orifin wa tazkiratus siddiqin", about the history of Sufism of the Zarafshan oasis in the XV-XIX centuries. "Sirojus solikin wa latoyiful orifin", "Hujjatul komilin fiy atvorus solikin", "Miftohut talibin", "Irshodul muridin", "Mukhtasari odobul muridin", "Bo'stonul muhibbin" to the Ishqiya, Kubroviya, Naqshbandi and Yassaviya sects are rare primary sources.

In the Zarafshan oasis, it is important to study rare sources related to the history of Sufi tariqas, such as Ishkiya, Kubroviya, Naqshbandiya and Yassaviya. Rare manuscripts related to the history of the tariqa are of particular importance. The article analyzes a number of written sources on the history of the tarikat.

Through the research of various historical sources, it reveals unknown aspects of the past, provides important materials for branches of historical science such as source studies, historiography, Islamic studies, and chronology.

АНАЛИЗ ИСТОЧНИКОВ, СВЯЗАННЫХ С СУФИЗМОМ (ЗАРАФШАНСКИЙ ОАЗИС XV-XIX ВВ.)

Меҳроджиддин Амонов

научный сотрудник

Международного исследовательского центра Имама Бухари,

Доктор философии (PhD) по истории.

Самарканд, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова:

Ишкия, кубровия,
накшбандия, яссавия,
силсила, рукопис, тюлень.

Аннотация: Статья содержит ценные сведения об истории суфизма Зеравшанского оазиса в XV-XIX веках. К XV-XIX векам активность шейхов тарикаты в Самарканде и Бухаре несколько снизилась, но в оазисе стала широко распространяться тариката Накшбанди, корни которой восходят к тарикате Ходжаган. Превращение этой тарикаы в ведущую тарикату в этом регионе связано с именами таких лидеров тарикаты, как Ходжа Алауддин Аттар, Ходжа Ахрор Вали, Махдуми Азам Дахбеди, Мухаммад Хусейн, живших в 15-19 веках. К сожалению, их жизнь и духовное наследие, деятельность в тарикате до сих пор не изучены в полной мере как отдельная тема исследования.

«Кашфул махдуб ва рашфул матлуб», «Силсилаи шариф хазрат Накшбандия», «Насабномай хазрат Ходжа Бузург», «Силсилаи шариф хазрат Кадирия» и «Силсилаи шариф хазрат Чиштия», «Силсилатул орифин ва тазкиратус» об истории суфизма Зеравшана оазис в XV-XIX вв. сиддикин», «Сирожус соликин ва латойифул орифин», «Худжатул комилин фий атворус соликин», «Мифтохут талибин», «Иршодул муридин», «Мухтасари

одобул муридин», «Бўстонул мухиббин» к тарикаты Ишкия, Кубровия, Накшбанди и Яссавия являются редкими первоисточниками.

В Зарафшанском оазисе важно изучать редкие источники, связанные с историей суфийских тарикат, таких как Ишкия, Кубровия, Накшбандия и Яссавия. Особое значение имеют редкие рукописи, связанные с историей тарикаты. В статье анализируется ряд письменных источников по истории тарикат.

Путем исследования различных исторических источников она раскрывает неизвестные аспекты прошлого, дает важные материалы для таких отраслей исторической науки, как источниковедение, историография, исламоведение, хронология.

KIRISH

XV-XIX asrlarda Zarafshon vohasida faoliyat olib borgan tasavvuf tariqatlari tarixini yorituvchi yozma kitoblar va tarixiy hujjatlarda voqealar aynan muayyan bir murshid yoki uning avlodu shogirdlari tomonidan voqealar bayon etilganligi bilan ahamiyatlidir. Tariqat tarixiga oid manbalar orqali hududlarning ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalaridagi holati haqida aniq faktlarni tadqiq etish mumkin.

TADQIQOTNING USULLARI

Tadqiqotdan ko'zlangan asosiy maqsad XV-XIX asrlarda Zarafshon vohasida tasavvuf ta'limotiga oid manbalarni aniqlash hamda ularni tarixini o'rganish va hududlar kesimida shaxsiy fondlarda saqlanayotgan manbalarni o'rganishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida umumlashtirish, taqqoslash, tizimlilik, qiyosiy-tarixiy, mikrotarixiy tahlil kabi usullardan foydalanildi.

MUHOKAMA

Imom Buxoriy ilmiy-tadqiqot markazi qo'lyozmalar hazinasida 606 jild qo'lyozma, 795 jild toshbosma kitob va 114 ta tarixiy hujjatlar mavjud. Jami 1189 ta asar XIV-XX asrlarga oid arab, fors, turk, tatar, ibron va boshqa sharq xalqlari tillarida yozilgan. Shundan, Tasavvufga oid 57 ta qo'lyozma asar mavjud.

Markaz qo'lyozmalar fondida MR 283 raqam ostida saqlanayotgan "Majmua"da ikkita asar mavjud: "Lubobul hadis" (Sara hadislar) va "Kashful mahjub va rashful matlub" (Qalb sirlarining kashf etilishi).

"Lubobul hadis"da odob-axloqqa oid hadislar jamlangan. Asar muallifi hadis, tafsir, fiqh, tilshunoslik kabi ko'pgina ilm sohalarining mohir bilimdoni taniqli olim Jaloliddin Suyutiyydir.

Kitob qirq bobdan iborat bo'lib, har bir bob o'nta hadisni o'z ichiga olgan. Qo'lyozma nusxani Muhammadamin ibn Shayx Abulhasan ibn Shayx Abu Yazid (Boyazid) 824/1421-yilda ko'chirgan. Asar 21 varaq (1^b-21^a). 15 qator; mistara; poygir; siyohi qora; bob va fasllari qora siyohda; sharq qog'ozi; kurrosa 8; matn o'lchami: 13×10 sm.; varaq o'lchami: 17×12.5 sm.

“Lubobul hadis” hadis ilmiga oid manba bo‘lsa-da, ammo tasavvuf ta’limotining asosiy manbasi hadisdir. Shu asosda, asarning bu nusxasi 1421-yilda Muhammadamin tomonidan ko‘chirilgani ahamiyatlidir. Kotib Shayx Abulhasan Ishqiy ibn Shayx Abu Yazid, ya’ni ishqiya tariqati shaxzodalaridan hisoblanadi.

2. MR 283/II – “Kashful mahjub va rashful matlub”.

Asarni Abu Bakr ibn Xoja Hoji 802/1399-yilda yozgan (Xoja hoji, Abu Bakr. (XV). – 24^a varaq).

Kitob muqaddima, 10 bob va xotimadan tarkib topgan. Shayx Mahmud ibn Shayx Abulhasan ibn Shayx Boyazid ibn Shayx Muxtor Ishqiy va ishqiya tariqati namoyandalari maqomotiga bag‘ishlangan asarning nodir nusxalaridan bir hisoblanadi.

Asar 69 varaq (24^a-93^b). 13 qator; mistara; poygir; siyohi qora; bob va fasllari qizil siyohda; sharq qog‘ozi; kurrosa 8; matn o‘lchami: 10.8×8.1 sm.; varaq o‘lchami: 17×12.5 sm.

Kitob 24^a varaqdan boshlangan bo‘lsada, asarning “*basmala*” qismi mavjud emas.

Ushbu asarning yana bir nusxasi Eron Malik milliy kutubxonasida saqlanadi. Muzey fondi (inv № 1393.04.04137/068)da Muhammad Sharif tomonidan 1044/1634-yilda ko‘chirilgan. Kitob (va fondagi 15000 mingdan ortiq manbalar)ni Hoji Husayn Oqo Malik hadya qilgan.

“Kashful mahjub va rashful matlub” asari muqaddimasida istilohlar haqida so‘z yuritilgan; Birinchi bobda tavba, muhosaba, inobat, tafakkur, tazakkur, e’tisom, firor, riyozat, samo‘; Ikkinchi bobda xavf, as’hof, xushu’, axnob, zuhd, vara’, rijo haqida; Uchinchi bobda duo, muroqaba, hurmat, ixlos, istiqomat, tavakkul, siqa, taslim; To‘rtinchi bobda sabr, rizo, shukr, hayo, sidq, iysor, xulq, tavozi’, futuvvat; Beshinchi bobda qasd, azm, irodat, adab, yaqin, zikr, faqir, murod; Oltinchi bobda ehson, ilm, hikmat, basirat, farosat, ta’zim, ilhom, sakina, himmat; Yettinchi bobda muhabbat, g‘ayrat, shavq, vujud, zavq; Sakkizinchi bobda lahza, vaqt, safo, surur, sar, nafs, g‘urbat, g‘iybat, tamkin; To‘qqizinchi bobda mukoshafa, mushohada, qabz, sukr, ittisol, fazoil; O‘ninchi bobda ma’rifat, fano, baqo, haqiqat, tajrid, tafrid, jam’, tavid; Xotimada tavajjuh bayoni zikr etilgan.

Miyon Fazl Ahmad naqshbandiya-mujaddidiya maktabi tarbiyalanuvchilaridan biri bo‘lib, yoshligi Peshovar shahrida va asosiy faoliyati Buxoroda o‘tgan bo‘lishiga qaramasdan, umrining oxirini yana Peshovarda o‘tkazib, mazkur shaharda 1232/1816-yilda vafot etgan.

Amir Shohmurod va Amir Haydar Miyon Fazl Ahmadni o‘zlariga pir tutganligi e’tiborga olinsa, u naqshbandiya-mujaddidiya tariqatidagi yetuk murshidlardan biri ekanligini ma’lum bo‘ladi. Uning ustozlari Shoh Muhammad Raso, uning ustozlari Muhammad Porso, uning ustozlari hujjatulloh Naqshbandi Soniy, uning ustozlari Miyon Ma’sum va ul zotning ustozlari (va otasi) Imom Rabboniydir.

Miyon Fazl Ahmadning otasi shayx Niyoz Ahmad¹, o‘g‘li Miyon Buzurg Fazl Ahad Ma’sumiy (vaf. 1286/1870)², yana bir o‘g‘li Miyon G‘ulom Qodir³ va nabirasi Miyon Fazl Quddus (1324/1904) Xo‘qandda yashaganligi aytiladi.

Shoh Fazl Ahmad Ma’sum ibn Shayx Niyoz Ahmad ibn Shayx Mir Sag‘ir Ahmad ibn Muhammad Fazlulloh ibn Shayx Abdulqodirning naqshbandiya, qodiriya va chishtiya tariqatlari silsilasi quyidagicha: Ahmad Sirhindiy, Muhammad Ma’sum, Xoja Muhammad Naqshband, Muhammad Ubaydulloh, Xoja Muhammad Porso, Shoh Muhammad Raso va Miyon Fazl Ahmad orqali qodiriya va chishtiya silsilasi qayd etilgan.

¹Abdusattor Jumanazar. Mashrab. – Toshkent: Akadernashr, 2015. – B. 179.

²Necdet Tosun. Orta Asya’da tasavvuf // Orta Asya’da islom (temsilden fobiye). Cilt: I. Ankara -Turkistan, 2012.

³Abdusattor Jumanazar. Mashrab. – Toshkent: Akadernashr, 2015. – B. 179-180.

Risolaning “Nasabnomai Hazrat Xoja Buzurg” bo‘limida Xoja Bahouddin Naqshband ibn Amir Sayyid Jaloliddin ibn Amir Burhon ibn Amir Sayyidxon ibn Amir Sayyid Abdulloh ibn Amir Zaynulobidin ibn Amir Sayyid Qosim ibn Amir Sayyid Sha‘bon ibn Amir Sayyid Burhoniddin Qilich ibn Amir Sayyid Mahmud Rumiyy ibn Amir Sayyid Buloq ibn Amir Sayyid Naqib ibn Amir Sayyid Xilvatiy ibn Amir Sayyid Faxriddin ibn Amir Sayyid Mahmud Ali Akbar ibn Imom Hasan Askariy ibn Imom Ali Naqiy ibn Imom Muhammad Taqiy ibn Ali Muso Rizo ibn Imom Muso Kozim ibn Imom Ja‘far Sodiq ibn Imom Muhammad Boqir ibn Imom Zaynulobidin ibn Imom Husayn ibn Ali karramallohu vajhahu shajarasi berilgan.

Risola Basmala bilan boshlangan, “Silsilai sharif Hazrat Naqshbandiya”, “Nasabnomai Hazrat Xoja Buzurg”, “Silsilai sharif Hazrat Qodiriya” va “Silsilai sharif Hazrat Chishtiya” nomli sarlavhalar qo‘yilgan. Risolaning oxirida “Ijzatnoma” sarlavhasi ostida, Basmala bilan Muhammad Dog‘istoniya tegishli 13 qatorli irshodnoma matni keltirilgan. Asar olti misradan iborat bayt bilan yakunlangan.

Bahouddin Naqshband avlodlaridan No‘mon xoja O‘rta Zarafshon vohasida yashagani kuzatuvlardan ma‘lum bo‘ldi. No‘mon xoja naqshbandiy ibn mulla Sayid Shodmon xoja ibn Sayid Hamid xoja ibn Eshon Sayid Muhammad Sodiq xoja ibn Eshon Sayid Mahmud xoja ibn Eshon Sayid Muhammad Ya‘qub xoja ibn Eshon Sayid Muhammad Amin xoja ibn Eshon Sayid Muhammad Sodiq xoja ibn Eshon Sayid Muhammad Yusuf xoja ibn Eshon Sayid Muhammad Avaz xoja ibn Eshon Sayid Abdurahmon xoja ibn Sayid Eshon Islom xoja ibn Eshon Sayid Hodi xoja ibn Eshon Sayid xoja Mahmud ibn Eshon Sayid Mirak Muhammad ibn Eshon Sayid xoja Mir Ali ibn Sayidatun niso Bibi Sarvar Xotun binti Hazrat Xoja Bahoul haq vad din Naqshband (alayhirrahma, quddisa sirruh). Ushbu shajara matni 1304/1886-yilda yozilgan. Bugungi kunda Paxtachi tumanida yashovchi mazkur avlod vakillari xonadonida saqlanmoqda. Fors tilida yozilgan hujjat yaxshi saqlangan. Hujjatning ikki yon hoshiyasida, yuqoridan pastga qadar 27 ta turli shakldagi muhr bosilgan. Matn 13 qatordan iborat.

Bahouddin Naqshbandning kichkina qizi Bibi Sarvar Xotun Mavlono Abulxayr Turkistoniya⁴ turmushga chiqqan.

Muhammad ibn Burhoniddin (Muhammad Qozi)ning “Silsilatul orifin va tazkiratus siddiqin” (*Dunyo qo‘lyozmalar fondlarida asarning bir qator nusxalari mavjud*) asari 885/1480-yilda yozilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondida №11413 raqam ostida saqlanayotgan nusxasi ko‘chirilgan yili va xattot noma‘lum, qo‘lyozma 276^{a-b} varaqdan iborat.

Eron milliy kutubxonasi fondidagi nusxasi Zarafshon vohasining Dahbed mavzesida barot oyining 14 kuni ko‘chirilgan. Qo‘lyozma 332^{a-b} varaqdan iborat bo‘lib, birinchi sahifasida qalam bilan keyinchalik 1112/1700 raqami ko‘rsatilgan. Albatta bu raqam qo‘lyozmani ko‘chirilgan sanasi deb xulosa chiqarishga chaqirmaydi. Asarning kolofon qismida ikkita muhr urilgan, unda (bittasini o‘qish imkoni bo‘lmadi) Muhammad Husayniy ismi yozilgan. Sanasi ham berilgan, hijriy 12 asr oxirgi ikkita raqamini o‘qish imkoni bo‘lmadi.

Asar Xoja Ubaydulloh Ahrorga hayoti va faoliyatiga bag‘ishlangan.

Kitob muqaddima va uch fasl hamda xotimadan tarkib topgan. Birinchi fasl Hazrat Eshon (Xoja Ahror Valiy) va xojagon silsilasi azizlari haqida so‘z yuritilgan.

⁴ Abulabbos Muhammad Tolib Siddiqiy. Matlubot tolibin” (Toliblar matlabi) // Tarjimonlar: G‘.Karimiy, E.Mirkomilov. Toshkent: Movarounnahr, 2016. – B. 59.

Zikr talqini Hazrat Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning muborak dillaridan Abu Bakr Siddiqqa o'tdi. Keyin bu saodat Salmon Forsiyga o'tdi. Undan Qosim ibn Muhammad ibn Abu Bakr Siddiqqa o'tdi. U kishidan Ja'far Sodiqqa, keyin Boyazid Bastomiyga o'tdi. Undan shayx Abul Hasan Xaraqoniyga, undan shayx Abul Qosim Gurgoniy Tusiya, undan shayx Abu Ali Farmadiy Tusiya, undan shayx Abu Yusuf Hamadoniyga o'tdi. U kishidan zikr talqini yanada quvvati oshib, to'rt buzurgvor (xalifa-shogird)ni tarbiya qildilar. To'rtoviga ham tariqat da'vatiga ijozat berdilar. Birinchisi Abdulloh Barrahiy, keyin Xoja Hasan Andoqiy, uchinchi Ahmad Yassaviy va oxirgisi Xoja Abduxoliq G'ijduvoniydin.

Xoja Abduxoliq G'ijduvoniya esa Xoja Ahmad Siddiq, Xoja Orif Revgariy va Xoja Avliyo Kalonga ijozat berdi.

Xoja Orif Revgariydan Xoja Mahmud Anjir Fag'naviyga o'tdi. Undan Xoja Ali Romitaniya, undan Xoja Muhammad Bobo Samosiyga o'tdi. Undan Amir Kulolga, undan Xoja Bahouddinga o'tdi. Va xufiya zikrga mashg'ul bo'ldi. Xoja Muhammad Bobo Samosiy Amir Kulolga: Men seni qanday tarbiyat etgan bo'lsam, farzandim Bahouddinni ham xuddi shunday parvarish qilgin va shafqatni darig' tutmagaysan, deb tayinlaydi. Shu tariqa Bahouddin Amir Kuloldan zikr ta'limini oldi.

Mavlono Muhammad Qozi xojagon silsilasini shu yerga qadar Muhammad Hofiz Muhammad Porso yozishmalari orqali naql qilganini ta'kidlagan.

Ikkinchi fasl latif xabarlar va go'zal majlislar to'g'risida; uchinchi fasl (Xoja) Eshondan zuhur bo'lgan xoriq odat va karomatlar haqida bayon qilingan. Asarning xotimasida axloq sifatleri va bu toifa haqida turli hikoyatlar zikr etilgan.

Mavlono Ubaydulloh Samarqandiy "Sirojus solikin va latoiful orifin" asarining 1295/1877-yilda ko'chirilgan nusxasi 297 varaqdan iborat. Asar naqshbandiya tariqati murshidi Mavlono Lutfulloh Chustiy hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan.

Mavlono Lutfulloh Chustiy haqida dastlabki ma'lumotlar rus sharqshunoslari izlanishlarida⁵ uchraydi. Boshqa izlanishlarda⁶ (Babajanov, Bakhtiyor. (1998) Babajanov, Bakhtiyor. (1999) bir qator birlamchi manbalar tahlil qilingan, o'zbek tiliga tarjima qilingan⁷ (Ohangaroniy, Muhammad Muftiy. (2002).

Mavlono Lutfulloh Chustiy faoliyatiga bag'ishlangan Muhammad Muftiy Ohangaroniyning "Mavlono Lutfulloh manoqibi", Ubaydulloh Naqshbandiy Samarqandiyning "Sirojus solikin va latoiful orifin" (Soliklar yulduzi va oriflar haqida go'zal latoiflar), Muhammad Rahim qayta ishlagan "Sirojus solikin" asarlari to'g'risida B.Bobojonov tadqiqotlarida yoritilgan.

Mavlono Lutfulloh Chustiy Abu Bakr Siddiq avlodidan ekani manbalarda qayd etilgan. 1509-yil Samarqandga, Xoja Ahror Valiy shogirdi Muhammad Qozidan tasavvuf ilmini o'rganish maqsadida keladi. Ustozi vafoti (921/1515-yil)dan keyin Maxdum A'zam Dahbediyga shogird tushadi.

Asarning 244^a-244^b varag'ida shogirdlari ro'yxati keltirilgan: Xoja Do'st (Xoja Maxdumzoda), Mavlono Nizomiddin Ahmad (kuyovi), Xoja Is'hoq (kuyovi), Bobo xoja (Xovand Tohur avlodi), Mavlono Darvesh Muhammad Marg'inoniy, Mavlono Yusuf Ali,

⁵ Bartold V.V. Sochineniya. Moskva, 1973. Tom VIII.

⁶ Babajanov B. Lutfullax Chusti // – Moskva: Islam na territorii byvshey Rossiyskoy imperii. Ensiklopedicheskiy slovar, 1998. Vypusk 1.; Babajanov B. Mavlono Lutfulloh Chustiy (An outline of his hagiographi and political activity Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen gesellschaft (ZDMG). Band 149 / Mainz. 1999.

⁷ Muhammad Muftiy Ohangaroniy. Mavlono Lutfulloh manoqibi // Fors tilidan Abdullohxo'ja Ma'rufxo'ja o'g'li va Shuhrat Sirojiddinovlar tarjimai. – Toshkent: Imom al-Buxoriy xalqaro jamg'armasi, 2002.

Qurbon G'urumsaroniy, Mavlono Sayid Toshkandiy, mulla Muhammad, Qozi Abdulkarim, Mahmud xoja Samarqandiy, Qozi Muhammad Amin Hisoriy, Shayx Zunnun Shikastiy, Mir Fozil Ali Kandbodomiy, Mavlono Shamsiddin, Mir Xorazmiy Samarqandiy, Hoji Shuhratiy Ohangaroniy, Mavlono Muhammad Qozoq, Mavlono Qosim Dehnaviy Hisoriy, Mavlono Abul Muslim, Shayx Fathulloh, Shayx Boqi O'zbek, Mavlono Abdurahim Andakoni, Muhammad Rabotiy, Mavlono Muhammad Buxoriy, Shayx Fathulloh Zangi Atoiy, Mavlono Tolib Toshkandiy, Mavlono Tursun Hofiz Buxoriy, Mavlono Abdurahim Axsikatiy, Xoja Muhammad Kobuliy, Mavlono Solih Badaxshoni, Mavlono Jamoliddin Ohangaroniy va faqirul xaqir (ya'ni ushbu risola muallifi) Muhammad Muftiy, ekani ta'kidlangan.

Bundan Mavlono Lutfulloh Chustiy orqali tariqat silsilasi Samarqand, Buxoro, Badaxshon, Hisor, Xorazm, Toshkent, Andijon, Kobul, Ohangaron, G'urmsaroy, Kandbodom, Axsikat kabi hududlarga yetib borgan. Maxdumi A'zam Dahbediy, Shayx Xovand Tohur va Zangi ota avlodlari ham shogird bo'lgani eslatib o'tilgan. Xoja Is'hoq Valiy va Mavlono Nizomiddin Ahmad kuyovi bo'lgani qayd etilgan.

Mavlono Lutfulloh Chustiy shogirdlar soni ko'p bo'lishiga qaramasdan ba'zilariga tariqat yuritishga ijozat bergani aytiladi. Xususan, Mavlono Sayid Toshkandiyga ruxsat xati yozib bergan. Mavlono Muhammad Qozoqqa Qozoq yerlariga hamda Mavlono Zunnunga Buxoro hududlarida silsilani yuritishga ijozat bergan. Xonaqoh mutvalliligini⁸ kuyovi Mavlono Nizomiddin Ahmadga topshirgan. Bunday tartib tariqatning uzviy davom etishini ta'minlagan. Natijada hududlarda tariqatning turli tarmoq va markazlari shakllanib, silsila namoyandalari soni oshib borgan.

“Hujjatul komilin fiy atvorus solikin” (Komillar hujjati va soliklar qiyofasi) asari muallifi Alouddin Muhammad Buxoriy bo'lib, Sayid Mir Jaloliddin Muhammad Husayniy Alaviy Buxoriyning o'g'lidir. Asar fors tilida naqshbandiya ta'limotiga oid mulohazalar bayon qilingan. Manbada muallifning tasavvuf silsilalari va ajdodlari shajarasi ham berilgan. Risola Buxoro hukmdori Amir Muzaffar davrida yozilgani aytib o'tilgan. Manba (149^a varaq)da kitob 1278/1862-yil ramazon/mart oyida tasnif etilgani va 1279/1862-yil 13 safar/9-avgust payshanba kuni Sayid Muhammad Akobir Husayniy Buxoriy tomonidan kitob holiga keltirilgan. Asarning mazkur qo'lyozma nusxasi Mulla Sharafiddin ibn Mulla Sayfidin Buxoriy tomonidan 1330/1912-yil jumadul avval oyida Buxoroning Hoji Sayid Habibulloh hiyobonida ko'chirilgan.

Zarafshon vohasida yozilgan Abduxoliq G'ijduvoniyning “Maqosidus solikin”, Saloh ibn Muborak Buxoriyning “Maqomoti naqshbandiya”, Abduaziz xoja Amir Kuloliyning “Risola”, Abul Muhsin Muhammad Boqir ibn Muhammad Alining “Maqomot Hazrat Xoja Buzurg”, Mir Husaynning “Mahozinut taqvo”, “Tazkiratul oshiqin” kabi naqshbandiylikka oid asarlar mavjud.

Mahmud G'ijduvoniyning “Miftohut tolibin” asari kubroviya tariqatining namoyandasi Shayx Husayn Xorazmiy hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan. Asar muqaddima, to'rt bob va xotimadan iborat. 949/1542-yili yozishni boshlagan bo'lsa-da, ammo asarni ancha oldin ya'ni 1517-yildan boshlab rejasi bo'lganini, 1534-yillarda ham to'xtab turgani ochiqaydi. Asar Muhammad Erniyozbek o'g'li Ogahiy tomonidan 1275/1859-yili⁹ qirq to'rt kun muddatda fors tilidan o'zbek tiliga tarjima qilingan. Asarning tarjima qilingan nusxasi Basmala bilan boshlinib hamd va salavot hamda kubroviya silsilasi keltirilgan. Muqaddimada Anbiyo, avliyo, irshod

⁸ Ubaydulloh Samarqandiy. Sirojus solikin va latoiful orifin. IBXITM qo'lyozmalar fondi. Qo'lyozma. Inv № 401. – B. 245^a varaq.

⁹ Mahmud G'ijduvoni. Miftohut tolibin // Ogahiy tarjimasi. Qo'lyozma. O'zR FA SHI qo'lyozmalar fondi. Qo'lyozma inv. № 8473. – B. 208^a varaq.

ahllarining farqi haqida soʻz yuritilgan. Birinchi-ikkinchi bobda Husayn Xorazmiyning riyozat va mujohadasi, uchinchi bobda xavoriq odatlari, toʻrtinchi bobda oʻtkazgan goʻzal majlislari haqida aytilgan. Xotimada ajdod-avlodlari haqida maʼlumotlar qayd etilgan.

Eron milliy kutubxonasida №10046 raqamdagı “Majmua” tarkibida uchta risola mavjud:

1. Husayn Xorazmiyning “Irshodul muridiyın” risolasi toʻrt fasldan iborat, birinchi faslda: Alloh va Uning ishqı haqida toliblarga mavʼiza, solıklarga bu yoʻlda bardavom boʻlishlari toʻgʻrisida. Kishi dilni pok tutib, sidqu ixlos bilan yursa, uning bu harakati goʻyoki olamni munavvar etadi, deb taʼkidlaydi. Tilsimlarni kaliti oliyhimmat boʻlishda. Shu oʻrında muallif oʻzini “mazhabi mo savodi Aʼzam ast” deb, hanafiya mazhabida ekanini bildirgan. Keyingi vaqtlarda kubroviya tariqati vakillarini shiya oqimiga mansub ekanini aytadigan tadqiqotchilarning bu maʼlumoti oʻrinsizdir. Shu faslda kubroviya silsilasi ham bayon etilgan; Ikkinchi faslda: Komil shayxga boʻlgan ehtiyoj haqida soʻz yuritilgan; Uchinchi faslda: Maʼrifatning yetti bosqichi haqida soʻz yuritilgan; Toʻrtinchi faslda: Odob va sharoiti suluk bayon qilingan. Avvalo murid Allohga, yaʼni Uning ahkomlariga itoat etmoqlik, keyin Rasululloh sollallohu alayhi vasallamga, yaʼni jami umri davomida Ul zotning sunnatlarini mahkam tutmoqlik. Yana nafl ibodat va suluk odoblari zikr etilgan.

2. Risola – 77^b-94^b varaq. Husayn Xorazmiyga tegishli baytlardan tarkib topgan.

3. Risola – “Muxtasari odobul muridin” 95^b-123^b varaq. 936/1529-yil 4 zulhijjada, Buxorodagi Fayzobod (Sayfiddin Boxarziy) xonaqohida yozilgan. Birinchi faslda murid odobi: xizmat odobi, suhbat odobi va xoslarning xilvat odobi va ikkinchi faslda darveshlarni hurmat qilish odobi toʻgʻrisida soʻz yuritilgan. Ushbu risola Xoja Kamoliddin Husayn Xorazmiyga tegishli.

Tariqat tarixiga oid bir qator yozma manbalar oʻrganilgan. Oʻzbek tiliga tarjima¹⁰ qilingan.

Boʻstonul muhibbin – asar muallifi Xudoydod ibn Toshmuhammad. Manbalarda muallif hayoti va faoliyatiga oid maʼlumotlar kam uchrasa-da, Buxoroda yashab, yassaviya tariqatida¹¹ faoliyat koʻrsatgani tadqiqotlarda aytilgan. U ustozı Lutfulloh azizon vositasida (uning ustozı Fayzulloh azizon, uning ustozı Muhammad Sharif Husayn Buxoriy, uning ustozı) Muhammad Olim shayx azizon orqali Ahmad Yassaviy silsilasiga ulangan.

Shayx Xudoydod Buxoro amiri Shohmurod (13 rajab/29-noyabr 1215/1800-yil)dan oltı oy soʻng, 1216/1801-yili muharram/may-iyun oyida¹² vafot etgan. Uning “Bahrul ulum” nomli asari “Majmua” (“Majmua” tarkibida “Bahrul ulum”, “Pisandi zikri jahr” va “nomsiz risola” mavjud) tarkibida saqlanadi. Asar Shahobiddin Abu Hafs Suhravardiyning “Irshodul muridin” nomli risolasiga yozilgan sharh hisoblanadi. Qoʻlyozmaning deyarli barcha sahifasiga “Vaqf Eshon Xudoydod” deb yozilgan muhr urilgan. Muhrda 1279/1862-yil sanasi koʻrsatilgan. Kotib sifatida Eshon Xudoydod ibn Toshmuhammad azizon nomi qayd etilgan. Bunga koʻra asarning ushbu nusxasi avtograf boʻlib, ushbu nodir qoʻlyozma nusxasini keyinchalik avlod-shogirdlari Shayx Xudoydod nomidan vaqf qilgani oydinlashdi.

Shayx Xudoydod "Boʻstonul muhibbin" kitobining ushbu nusxasi 520 sahifadan iborat boʻlib, qoʻlyozma, nastaʼliq xatida dastlabki 426 sahifalari havo rangli qogʻozda, qolgan 427-520 sahifalari esa sariq shildiroq, pishiq ishlov berilgan Qoʻqon va Samarqand qogʻozida yozilgan. Poygırlari har bir sahifa ostida qoʻyilgan. Matn 15,5X10 sm. hajmda, bir ustunli 15, 18 qatordan iborat. Uch tilda – turkiy, forsiy va arabiy tillarda berilgan. Asar 20 bob va fasllar boʻlingan

¹⁰ Sayfiddin Sayfulloh. Ulugʻ Avliyo (Matn)/ Shayx Xudoydod Valiy. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2017.

¹¹ Necdet Tosun. Türkistan dervişlerinden yadigar. – İstanbul: İnsan yayımları, 2011. – S. 80-81.

¹² Ushbu joyda.

holda, bob, fasl, biling ey do'stlar, va yana kabi so'z (satr) boshlari qizil va asosiy matn esa qora siyohda yozilgan.

Kitobning kirish qismi yakunida 1221/1806-yil sanasi ko'rsatilib, xaqirul faqir Mullo Muhammad Nazar ibn mullo Muhammad Avaz ibn mullo (Muhammad) Ya'qub ibn hoji Ko'zluk ota deb, qayd etilgan. Kitobning 518 sahifasida, kitob juma kuni 1221/1806-yilda mullo Abduazim ibn Abdulloh Maxdum ibn Nazar Maxdum G'oyibiy tomonidan ko'chirilgan. Kitobning so'nggi ikki sahifasida "Farzi ayn"ga doir masalalar berilgan.

Asarning hoshiyasida ko'pgina shoirlar qalamiga mansub g'azal va hikmatli so'zlar ham kiritilgan hamda keyinchalik ayrim sahifalar hoshiyasida asarning sharhi ham keltirilgan. Kotib mullo Abduazimning qalamiga mansub bo'lgan bir necha g'azal va hikmatlar asarning hoshiyasida yozilgan bo'lib, unda kotibning taxallusi "G'oyibiy" ekanligi ko'rsatilgan. Kitobda Sayid Jamoliddinning "At-ta'liq fiy sharhi sahihi Buxoriy", "Sharhi sahihi Muslim", Shayx Muhammad G'azzoliyning "Ihyo ulumud din", "Niqoya", "Sharhi viqoya", "Muhit", "Qozixon", "Raddul muxtor", "Fusuli imodiy", "Jome'ur rumuz", "Kitobi xulosa" kitoblaridan foydalanilganligi, shuningdek, Ibn Mas'ud, Yahyo ibn Ma'oz, Hasan Basriy, Abu Bakr Varroq, Habib Ajamiy, Abdulloh Tustariy, Usmon Mag'ribiy, Abu Ali Rudboriy, shayxulislom Ziyouddin Suhravardiy, Ahmad Yassaviy, Hakim ota, Amir Sayyid Ali Hamadoniy, Mavlono Jaloliddin Rumiy, Abu Lays Samarqandiy, Amir Nuriddin Ja'far, Bahouddin Naqshband, Shayx Muhammad Porso, Shayx Nizomiddin, Shayx Husayn Xorazmiy, Shayx Xudoydodi Valiy kabi tasavvufning mashhur shayxu buzurgvorlarning tariqatdagi faoliyati, hikmatli so'zlari va ibratli voqealar bayon etilgan.

XULOSA

XV-XIX asrlarda Zarafshon vohasi tasavvuf tarixiga oid nodir manbalarning aksariyati shaxsiy fondlarda saqlanishi kuzatildi. Hududlar kesimida shaxsiy fond sohiblari roziligi bilan hamkorlikda manbalarni saqlash, ta'mirlash, tadqiq etish tizimini yo'lga qo'yish zarur.

Shaxsiy fondlarda mavjud yozma manbalarni elektron nusxalarini yaratish, xorijiy va mahalliy fondlar o'rtasida umumiy-yaxlit tizimni ishga tushirib, maqsadli almashinuvi tizimni ishlab chiqishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Buxoriy, Nosiriddin. Tuhfatuz zoyirin.

Ohangaroniy, Muhammad Muftiy. (2002). Mavlono Lutfulloh manoqibi.– Toshkent: Imom al-Buxoriy xalqaro jamg'armasi. Fors tilidan Abdullohxo'ja Ma'rufxo'ja o'g'li va Shuhrat Sirojiddinov.

Silsilai sharif Hazrat Naqshbandiya. IBXITM qo'lyozmalar fondi. Qo'lyozma inv №464/1.

Silsilai naqshbandiya. (1275/1859). Qo'lyozma. Buxoro davlat muzey qo'riqxonasi qo'lyozmalar fondi. Inv № 11475/II.

Silsilai naqshbandiya. (1302/1884). Qo'lyozma. Buxoro davlat muzey qo'riqxonasi qo'lyozmalar fondi. Inv № 13101/11.

Sirojus solikin va latoiful orifin. IBXITM qo'lyozmalar fondi. Qo'lyozma. Inv № 401.

Siddiqiy, Abulabbos Muhammad Tolib. (2016). Matlubat tolibin (Toliblar matlabi) // Tarjimonlar: G'.Karimiy, E.Mirkomilov. Toshkent. Movarounnahr.

- G'ijduvoni, Mahmud. Miftohut tolibin // Ogahiy tarjimasi. Qo'lyozma. O'zR FA SHI qo'lyozmalar fondi. Qo'lyozma inv. № 8473.
- Hoji xoja, Abu Bakr. (XV). Kashful mahjub va rashful matlub. IBXITM qo'lyozmalar fondi. Qo'lyozma, inv. № MR 283/II.
- A.A., Semenov. (1940). Unikalnyy pamyatnik agiograficheskoy sredneaziatskoy literatury XVI veka (chast 1) // Izvestiya Uzbekistanskogo filiala AN SSSR.
- Babajanov, Bakhtiyor. (1998). Lutfullax Chusti // – Moskva: Islam na territorii byvshey Rossiyskoy imperii. Ensiklopedicheskiy slovar. Vypusk 1.
- Babajanov, Bakhtiyor. (1999). Mavlono Lutfulloh Chustiy (An outline of his hagiographi and political activity Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen gesellschaft (ZDMG). Band 149 / Mainz.
- V.V., Bartold. (1973). Sochineniya. Moskva: Tom VIII.
- Jumanazar, Abdusattor. (2015). Mashrab. – Toshkent: Akademnashr.
- Sayfulloh, Sayfiddin. (2017). Ulug' Avliyo (Matn) / Shayx Xudoydod Valiy. (– Toshkent: O'zbekiston.
- Tosun, Necdet. (2011). Türkistan dervişlerinden yadigar. – İstanbul: İnsan yayınları.
- Tosun, Necdet. (2012). Orta Asya'da tasavvuf // Orta Asya'da islam (temsilden fobiye). Cilt:I. Ankara-Türkistan.